

HALÁSZ, Ivan: DÉL-SZLOVÁKIA AZ IRODALOMBAN (SZTEREOTÍPIÁK ÉS INTERETNIKUS ÖSSZEFÜGGÉSEK) – JUŽNÉ SLOVENSKO V LITERATÚRE (STEREOTYPY A INTERETNICKÉ SÚVISLOSTI). Komárno: Univerzita J. Selyeho – Pedagogická fakulta, 2018. 282 s.

L. Patrik Baka

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.1.9>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9278-453X>

Vnímanie, zobrazovanie a prístup k regiónu južného Slovenska prešli v slovenskej literatúre posledných desaťročí mnohými výraznými zmenami. Jeho reflektovanie sa zintenzívnilo v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, a to prostredníctvom diel autorov ako Ivan Habaj, Ladislav Ballek a Peter Andruška, ale postoje k nemu boli už od začiatku rôznorodé. Konceptia južného Slovenska, aj s umiestnením a priradením diel spomenutých prozaikov vedľa seba, akoby predstavovala niekoľko paralelných realít, pri konštruovaní ktorých boli niekedy veľmi dôležité subjektívne emočné postoje, historická pamäť náchylná aj k zaujatosti i z toho vyplývajúca nedôverčivosť autorov voči regiónu. To všetko, samozrejme, vychádza z konkrétnych etnických pomerov oblasti, teda zo slovensko-maďarského kontaktu, ktorý má so svojou viac než tisícročnou históriou – rovnako ako každý skutočne dlhý vzťah – svoje svetlejšie i temnejšie stránky. Dvojazyčná monografia Ivana Halásza *Dél-Szlovákia az irodalomban (Sztereotípiák és interetnikus kapcsolatok) – Južné Slovensko v literatúre (Stereotypy a interetnické súvislosti)*, prístupná nielen v knižnom vydaní, ale tiež elektronicky na on-

line rozhraní Univerzity J. Selyeho (http://tkk.ujs.sk/documents/books/2019-04-01_Halasz_Delszlovakia_NYOMDAKESZ_Belvek.pdf), nemá za úlohu efektívne skúmať vzťah medzi oboma národmi ani zmeny v ich vzťahu, ale koncentruje sa na komplex otázok, kedy, v akej podobe a na pozadí akých historických a spoločenských procesov vstúpilo južné Slovensko do slovenských a (v niektorých prípadoch) i do maďarských literárnych diel. Ako píše I. Halász, „beletria totiž tradične zohráva dôležitú úlohu nielen pri formovaní, ale aj pri prekonávaní etnických stereotypov. Najprv ich však treba spoznať a pochopiť dynamiku ich vývoja“ (s. 137). Literárne diela analyzované v knihe spája geografický región južného Slovenska, a to tak v pozícii pozadia, ako aj vo funkcii symbolu. Predložené, vzájomne prepojené (mikro)analýzy sa usilujú cez výber relevantných diel predstaviť literárny obraz južného Slovenska na osi času, od minulosti až po postmodernú súčasnosť, a interpretovať ho v kontextových súvislostiach.

Originalita práce je daná špecifickým zameraním na región i na jeho kolorit. O postavách druhého národa vystupujúcich v sloven-

skej a maďarskej literatúre, o stereotypoch fungujúcich v čase ich zobrazenia, o opakujúcich sa i časom vyblednutých stereotypoch a tiež o súvislostiach medzi oboma literatúrami písali a diskutovali už predtým aj iní. Výberovo možno spomenúť nedávnu monografiu Marty Fülöpovej *Odvrávajúce obrazy* (2014), ktorá porovnaním maďarskej a slovenskej prózy 19. storočia ukázala paralelné riešenia v budovaní postáv patriacich druhému národu. Dielo Istvána Káfera *Vzájomnosti slovensko-maďarské* (1984), ktoré je dnes možné považovať za klasické, pojednávalo o súvislostiach literatúry oboch národov, a aj Tibor Žilka vo viacerých štúdiách – napr. *Južný kolorit v slovenskej próze* (1981), *Etnicita ako prostriedok stereotypizácie (literárnych) postáv* (2018) – sa zaoberal vznikom „južných postáv“ a „južných charakteristík“ v slovenskej literatúre. Rovnakým témam – slovenská literatúra 19. a 20. storočia, stredoeurópske interetnické vzťahy, regionalizmus – sa dlhodobo venuje aj Ivan Halász, čo výrazne dokladajú najmä dve jeho monografie, po maďarsky napísaný *Úvod do štúdia moderného Slovenska* s podtitulom *Príručka moderného Slovenska (Bevezetés a modern Szlovákia tanulmányozásába: a modern Szlovákia kézikönyve, 2008)*, kde skúmal politické a spoločenské zmeny na Slovensku počnúc zmenou režimu až do roku 2007, a *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí* (2011), analytický príspevok o dejinách vývinu slovenskej identity na pozadí mnohonárodnostného Uhorského kráľovstva. Pretože autor je známy ako historik i ako právnik, výskumné metódy jednotlivých disciplín v jeho prácach nikdy nie sú osamostatnené, ale interagujú.

Rovnako ako moderné regionálne štúdiá rozlišujú tri úrovne regiónu, aj dielo *Južné Slovensko v literatúre* smeruje od najrozsiahljších makroúrovní k užším prostrediam – mezo- a mikroregiónom. Monografiu tvorí šesť kapitol, ktoré približujú vývinovú líniu od slovenských historických územných koncepcií cez formovanie a literárnu interiorizáciu súčasného Slovenska až po varianty zobrazenia južnoslovenského prostredia. Samostatná časť

sa venuje maďarskému obrazu slovenských literárnych diel, raným literárnym manifestáciám Bratislavy ako hlavného mesta Slovenska, variáciám zobrazenia levického mikroregiónu a literárnemu obrazu mnohonárodnostného slovenského (resp. stredo- a východoeurópskeho) malého mesta. Hoci kapitoly sú vzájomne prepojené (užšie javy z jednej kapitoly skúma obširne niektorá nasledujúca časť), v celistvej podobe fungujú aj jednotlivito. Ich zistenia sú určené nielen pre profesionálne akademické publikum, ale aj pre laických čitateľov, ktorí sa o tému zaujímajú.

Východiskom kapitoly *Dynamika slovenského literárneho zemepisu* sú slovenské územné koncepcie 19. a 20. storočia, a to vrátane etnografickej mapy Jána Čaploviča, návrhu Pavla Jozefa Šafárika, plánu vytvorenia samostatnej korunnej krajiny z rokov 1848/1849 i návrhu Hornouhorského slovenského okolia z roku 1861 predloženého memorandovým zhromaždením v Turčianskom Sv. Martine. Bývalé kráľovské župy Komárno (Komárom) a Ostrihom (Esztergom), ako aj Žitný ostrov (Csallóköz) ešte neboli súčasťou týchto návrhov, teda nemali osobitný slovenský literárny predobraz, na rozdiel napríklad od Budapešti či Békéšskej Čaby, kde žili významné slovenské enklávy. Región južného Slovenska, ako súčasť v roku 1918 novovzniknutého Československa, bol najprv iba virtuálnym a symbolickým regiónom, ktorý nemal ani predobraz a ani centrum (to je napokon ťažko určiteľné aj dnes). „Okrem toho hral rozdielnu úlohu v rozličných národných diskurzoch. Na českej a slovenskej strane sa spočiatku spájal s obavou pred maďarským iredentizmom a slúžil čiastočne aj ako symbol nepriateľskej alebo aspoň nelojálnej menšiny. Na maďarskej strane zase postupne nadobúdal obranný charakter“ (s. 145). Po roku 1918 mohli slovenská politika a takisto literatúra začať interiorizovať aj oblasti, ktoré neboli pre ne predtým prvoradé. I. Halász najskôr venuje väčšiu pozornosť literárnej integrácii regiónu východného Slovenska v polovici 20. storočia, najmä prostredníctvom diel Antona Prídavka (*Svitanie na východe*) a Jolany Cirbusovej (*Cez zatvore-*

90 *nú hranicu*), u ktorej sa už na viacerých miestach diskutovalo o slovensko-maďarských vzťahoch. K slovenskému literárnemu procesu interiorizácie južného Slovenska však došlo až v sedemdesiatych rokoch 20. storočia. Literárne stopy i odtlačky tejto oblasti sa predtým vyskytovali iba v dielach maďarských autorov – M. Jókaiho, K. Mikszátha, I. Madácha a Gy. Krúdyho, ktorí ináč pracovali s mnohými slovenskými postavami, svedčiac o koexistencii týchto dvoch etníc, hoci, pravda, ich diela zachovávajú stopy celého dnešného Slovenska.

Kapitola *Južné Slovensko a južný kolorit v slovenskej literatúre* sa zameriava na tvorbu I. Habaja, L. Balleka a P. Andrušku, ktorí vo svojich dielach vytvorili veľmi odlišný obraz južného Slovenska. Pokiaľ Andruškove diela (napr. *Hodiny s kukučkou*) prakticky ignorujú potenciálne a historické konflikty vyplývajúce z etnických charakteristík regiónu – čím naraz vytvárajú aj harmóniu –, diela I. Habaja (napr. trilógia *Kolonisti*) dôsledne vyjadrujú nepriateľský represívny obraz Maďarov na rozdiel od patetického zobrazenia kolonistov. Naopak, u L. Balleka sa juh spája s multietnickými a exotickými konceptmi, čoho dôsledkom je aj autorov metaforicky bujnejší prozaický jazyk. Návratomým miestom Ballekových diel (*Južná pošta, Pomocník, Agáty*) je alternatívne, pohraničné mesto Šahy, vystupujúce pod literárnym pomenovaním Palánk. Mestom prechádzajú búrky histórie 20. storočia, aj keď ich dôsledky autor sprostredkúva iba z pohľadu vlastného národa. Kapitola rozoberá aj zmeny významu pojmu Dolniaky (Alföld), ktorý pred rokom 1918 prostredníctvom významných slovenských enkláv označoval juhovýchodnú oblasť dnešného Maďarska, neskôr však už aj južné Slovensko. Na reinterpretácii tohto označenia sa výrazne podieľala práve uvedená trojica autorov I. Habaj, L. Ballek a P. Andruška, s ktorými sa spája aj vznik tematizácie tradičného južného koloritu s jeho listnatými lesmi, bujným teplom a nekonečnými rovinami ako protipól tradičnej slovenskej krajiny s chladným, zahroteným, ihličnatým severom. I. Halász uvádza symbolické črty dvoch regiónov

a pólou spolu s opozíciami, ako sú napr. lipa – agát, dedinskosť – malo/mestskosť, stabilita – dynamickosť, neúroda – bujarosť, miernosť – divokosť, homogenita – heterogenita (s. 210-211), ktoré v rozboroch diel podrobne aj analyzuje. V časti skúmajúcej zobrazovanie južného Slovenska a Maďarov v literatúre po roku 1989 sú zahrnuté diela Petra Pišťanka (*Rivers of Babylon*), Daniely Kapitáňovej (*Knihy o cintoríne*), Pavla Rankova (*Stalo sa prvého septembra /alebo inokedy/*), Kolomana Kocúra (*Sracia zbraň*) a Petra Balka (*Vtedy v Lošonci. Via Lošonc*), pričom prostredníctvom ich analýz I. Halász ukazuje, že slovenská literatúra kontinuálne eliminuje predsudky vyplývajúce z historickej pamäti a pristupuje čoraz prirodzenejšie nielen k slovensko-maďarskému prostrediu, ale k multietnickému prostrediu vôbec. To zodpovedá tendenciám súčasnej svetovej a tiež postmodernej literatúry: eliminuje ideológie alebo im nastavuje krivé zrkadlo, pristupuje k historickej pamäti z viacerých hľadísk, odstraňuje tabu, jazykové bariéry (pracuje aj s maďarskými včlenenými textami), a dokonca dynamizuje aj doposiaľ marginalizované žánrové kódy. Týmto spôsobom sa juh Slovenska „postupne stáva čoraz viac magickejším priestorom, ktorý dokáže inšpirovať“ (s. 210).

Tretia kapitola sa vracia k obrazu Maďarov v slovenskej literatúre, a to od klasických diel 19. (napr. Jána Chalupku či Svetozára Hurbana Vajanského) aj 20. storočia (napr. Ladislava Nádašiho-Jégého, Gejzu Vámoša, Mila Urbana, Vladimíra Mináča) k románom po roku 1989, ktorým sa autor venoval v druhej kapitole. Keďže slovenské „budovanie národa“ sa uskutočňovalo v medziach predchádzajúceho štátu, v ktorom dominovali Maďari, spočiatku sa tak nevyhnutne javili a vyskytovali ako negatívne postavy slovenských literárnych diel. Predstavovali moc, dominantnú väčšinu a neskôr úradnícko-šľachtický typ človeka. V národné angažovaných dielach však tvorili najhorší negatívny typ charakteru pomadžarčení Slováci, tzv. maďaróni. V prípade vyššie spomenutej „južanskej“ autorskej trojice s takýmito stereotypmi najviac pracuje I. Habaj; P. Andruška a L.

Ballek už tento obraz nuansujú. V Ballekových „dielach Maďari už nie sú predstaviteľmi štátnej moci, práve naopak, musia sa prispôbiť novým mocenským pomerom [...] Do popredia sa tu preto dostala [...] ich podnikavosť, dynamickosť, ako aj často zdôrazňovaná južanská bujarosť a pôžitkárstvo. Maďari žijúci v socialistickom Československu sa v dielach týchto autorov čoraz menej líšili od slovenskej väčšiny, mali podobné radosti a starosti“ (s. 222). Po roku 1989 sa – spolu s dielami Pavla Vilikovského a Lajosa Grendela – dostalo do popredia ironické a parodické zobrazenie stereotypov a spolu s nimi i tendencia k reinterpretácii: príkladom je jednak ich spoločné dielo *Slovenský Casanova* a rovnako Vilikovského próza *Krutý strojvodca*. Podľa I. Halásza pri čítaní diel z obdobia po zmene režimu silnie čitateľský pocit, že postavenie súčasnej maďarskej menšiny sa „s určitou dávkou nadsádzky – začína stále viac a viac podobať na pozíciu Slovákov v dobových dielach maďarskej literatúry 19. storočia“ (s. 226).

Ďalšie kapitoly monografie sa sústreďujú na regionálne mikroúrovne. Časť venovaná Bratislave tému kontextualizuje historicky aj literárne. Autor približuje premeny Bratislavy po roku 1918 aj proces formovania hlavného mesta Slovenska (cez zmeny počtu obyvateľov, procesy rozpadu monarchie a vzniku nového štátu, okolnosti a ťažkosti pri zakladaní nových česko-slovenských inštitúcií ako Slovenské národné divadlo a Univerzita Komenského), pričom fakty dopĺňa osobnými skúsenosťami a zážitkami Jána Hrušovského, ako ich stvárnil v knihe *Umelci a bohémi*. Približuje aj aktivity umelcov prichádzajúcich do Bratislavy začiatkom dvadsiatych rokov, formovanie bratislavského slovenského bohémneho sveta v hostinci Zlatá fantázia, analyzuje obraz Bratislavy v románe Ladislava Nádašiho-Jégého *Alina Orságová* i v krátkych prózách Ivana Horvátha. Na rozdiel od predchádzajúcich častí nesleduje sériu literárnych manifestácií mesta až do súčasnosti, čo je škoda, a ani nepracuje s takým rozsiahlym registrom diel. Autor pritom už v predslove poznamenáva, že pozornosť by si takisto zaslúžili Košice ako druhé dominantné

slovenské mesto, takže by stálo za úvahu venovať podobnú kapitolu literárnemu stvárneniu Košíc a jeho premenám. Vyjadrenie možno naznačuje plán autora do budúcnosti, no v každom prípade by bolo zaujímavé sledovať túto líniu až do súčasnosti.

V nasledujúcej časti sa I. Halász zameriava na mesto Levice (Léva) a analyzuje literárne diela, v ktorých sa do popredia dostáva jeho multietnická povaha, vnútorné rozvrstvenie mestského obyvateľstva a jeho vzťah k vlnárstvu. V súvislosti s mestom sa tu diskutuje o dielach Maďara Gézu Féja (*Bölcsődal/Pieseň nad kolískou*), Slováka Antona Hykischa (*Atómové leto*) i diela Maďara žijúceho na Slovensku, Lajosa Grendela. Grendelovu trilógiu *New Hont*, ktorá má výraznú pozíciu v maďarskom i v slovenskom literárnom kánone, však autor už analyzuje v samostatnej kapitole, pretože geografické miesto vytýčené názvom sa nespája len s prozaikovým rodným mestom, ktorým sú Levice. *New Hont* je vďaka svojim prispôbovým, krehkým a napriek tomu ľudským postavám prototypom a symbolom groteskného i absurdného multietnického mestečka južného Slovenska, ktoré sa stalo bežným symbolom v literatúre, preto sa trilógia „dá poňať aj ako všeobecne platné dielo o malomestskom stredoeurópanstve [...] Väčšina Grendelových hrdinov chce iba žiť a dúfa v to, že im to ostatní umožnia, navyše takým spôsobom, aký oni sami chcú. To nie je malá túžba. Žiť a nechať žiť totiž patrí medzi najkrajšie želania, ale dosiahnuť to vonkoncom nie je jednoduché ani v malebných kopcovitých alebo rovinatých priestoroch strednej Európy“ (s. 272-273). Levický mikroregión bol vynikajúcou voľbou I. Halásza, pretože prostredníctvom vybraných autorov sa mu podarilo predstaviť mesto z pohľadu literatúry rôznych etník, aj keď diela nezachováajú odtlačok Levíc rovnakého obdobia. Stálo by za úvahu venovať podobnú štúdiu aj Bratislave a Košiciam, pretože obe mestá, najmä však Bratislava, zohrávajú významnú funkciu v dielach maďarských autorov na Slovensku.

Aj keď sa skúmanie slovensko-maďarských interetnických vzťahov v posledných rokoch vý-

92 razne zintenzívnilo (čo signalizuje čoraz markantnejší pokles averzie vyplývajúcej z udalostí 20. storočia), I. Halászovi sa podarilo originálnou aproximáciou doplniť diskusiu o zobrazovaní južného Slovenska a tam žijúcich Maďarov v slovenských literárnych dielach. Zvlášť treba spomenúť autorovo gesto týkajúce sa publikovania jeho diela ako dvojjazyčného vydania, čím zdôrazňuje nielen to, že diela zaoberajúce sa problematikou oboch národov by mali byť dostupné oboom stranám, pretože tým sa diskurz zblíži a internalizuje, ale dokazu-

je tiež, že citlivé otázky možno riešiť kriticky a korektne bez toho, aby ktorákoľvek zo strán bola urazená. Domnievam sa, že práca Ivana Halásza môže byť aj z tohto dôvodu príkladom hodným nasledovania. Jeho prístup aktualizuje verše Attilu Józsefa (v preklade Jána Smreka) v básni *Pri Dunaji* (A Dunánál), kde lyrický subjekt, ktorý sám seba apostrofuje ako syna mnohých národov a krvných línií, poznamenáva: „*Po boji predkov pokoj možno hľadať / v rozpomienke, ktorá naň ostala, / no veci spoločné raz usporiadať, / to naša robota – a nemalá.*“

PaedDr. L. Patrik Baka, PhD.
Katedra maďarského jazyka
a literatúry
Pedagogická fakulta Univerzity
J. Selyeho
Bratislavská cesta 3322
945 01 Komárno
Slovenská republika
E-mail: baka.l.patrik@gmail.com